תקציר עברי

עבודה זו עוסקת בהיבט ההשקפתי על תרגום כתבי קודש וספרי קודש יהודיים מנקודת מבטם של רבנים ופוסקים. במילים אחרות, כיצד ראו מורי הדורות ביהדות הרבנית את מפעל תרגום המקורות וספרי הקודש מעברית לשפות אחרות. האם הם עודדו מגמה זו, או נרתעו ממנה. וכמובן, מה המניעים לכאן או לכאן.

יש לומר כי תרגום המקורות העבריים, שהוא לרוב תרגום מעברית לשפה זרה, הוא עובדה קיימת עתיקת יומין. המדרשים מציינים שכבר במדבר ניתנה תורת משה בשבעים לשון. גם כשניתנה מחדש בימי עזרא מעירים חז"ל כי ניתנה בתוספת תרגום.
עבודה זו כוללת שני פרקי מבוא המציירים את דרכו של התרגום בעם ישראל, תוך התמקדות בתרגומים הראשונים הידועים לנו; תרגום התורה לארמית, תרגום התורה ליוונית.

בנוסף להיותם פרקי רקע, פרקי המבוא נועדו לבחון את המניעים לתרגום ביהדות.
השאלה הנשאלת היא האם תרגום המקורות נבע אך ורק מצורך תרבותי קיומי של עם ישראל, אשר בתקופות מסוימות חדל מלהכיר את השפה העברית על בוריה, אך רצה להוסיף ולקרא ולהבין את מקורותיו, או שמא מדובר במגמה רחבה יותר הרואה בתורת ישראל מסר אוניברסאלי שראוי להפיצו ברבים בכל שפה ולכל עם.

עולם המחקר ענה על שאלה זו בדרכים שונות. ישנם חוקרים שראו בתרגומים היהודיים תרגומים שנועדו לצרכים פנימיים בלבד. לפי שיטה זו ראתה היהדות בתרגום הכרח של בדיעבד, שמוטב היה להימנע ממנו אם רק ניתן היה. כך ניתן לפרש מקורות יהודיים שונים העוסקים במגבלות שונות שהוטלו על התרגום והמתרגמים. לפי אותם חוקרים קיים כאן רצון להישמר מפני תרגום המקורות העשוי לפגוע בקדושתם או בייחודם העברי ולהביא במישרין או בעקיפין לצרות מבחוץ ולהתבוללות מבפנים.
הדעה הנגדית במחקר מאירה על מקורות אחרים המהללים את התרגומים שחוברו למקורות, ועל מדרשים הרואים בתורה מסר לאומות העולם.

רצינו לראות אם ניתן להכריע בין שתי דעות אלה לאור מקורות רבניים שטרם נחקרו כל צרכם - השותי"ם - שאלות ותשובות.
השו"ת הוא חלק מאמצעי הפסיקה הרווחים בעולם היהודי מימות ימי הביניים המוקדמים ועד היום הזה. מדובר בשאלות שנשאלו רבני הקהילות והערים ע"י שואלים מתוך קהילתם ומחוצה לה, שהועלו על הכתב וקובצו לכדי קבצים שלמים של שאלות ותשובותיהן בצדן. שאלות אלה העוסקות בכל תחומי

החיים מהוות מקור ישיר ואמין לבחינת הסוגיות שהעסיקו את קהילות ישראל בכל מקום שהן, כמו גם את גישת הרבנים והשקפתם בנושאים רחבים ומגוונים.

בעבודה זו נעזרנו במאגרים ממוחשבים רחבי היקף הכוללים עשרות אלפי שותי"ם. מדובר במאגר פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן ושל אוצר החכמה. יחד שני מאגרים אלה נותנים תמונה מקיפה למדי של ספרות השו"ת הנמצאת בידינו היום.

בעזרת תוכנת החיפוש בדקנו ומיינו תשובות רבות העוסקות בתרגום, וברורנו מתוכן תשובות העוסקות בהיבט ההשקפתי על התרגום. דהיינו המתירות או אוסרות לתרגם ממניעים שונים. ואכן, הפוסקים נוהגים לנמק את תשובותיהם ומתוך נימוקיהם ניתן להבין את השקפתם ואת אופן פרשנות המקורות על ידיהם.

מתוך התשובות הרלוונטיות שדלינו מצאנו כי תשובות רבות עוסקות בתרגום התורה שנהגו לצרפו דרך קבע לקריאת התורה בבית הכנסת. הרבנים המשיבים פוסלים את האפשרות לתרגם לשפות נוספות את קריאת התורה מלבד הנוהג הקיים מקדמת דנא לתרגמה לארמית. ההגבלות והאיסורים על התרגום אינם נעצרים כאן, ובשלהי ימה"ב שלאחר מהפכת הדפוס, כאשר הספרים ותרגומיהן הופכים לנפוצים יותר יותר ואף לנחלת הכלל, הם מקבלים יתר תוקף. מגמת ההגבלות על התרגום ניזונה כעת מחשש כי התרגום ישמש ככלי ניגוח ליהדות המסורתית הן מצד גורמים חיצוניים עוינים והן מצד גורמים כאלה שיצאו מתוך היהדות חוצה להוציא עליה שם רע.

סיבה נוספת שמצאנו במחקרנו לרתיעה מפני התרגום היא פגיעה בקדושתו של הטקסט. תופעה זו אינה שייכת ליהדות בלבד, והבאנו בקצרה מחקרים העוסקים בטאבו על תרגום כתבי קודש גם בנצרות ובאיסלאם. מקור התופעה בקנוניזציה של כתבי הקודש בסביבות תקופת חתימת המשנה והיא עוברת כחוט השני לאורך ההיסטוריה בפסקיהם ותשובותיהם של רבנים ופוסקים. הרבנים שמים על נס את השפה העברית בתור לשון הקודש, שפת הבריאה, שפת הא-ל, ושפה הכוללת בחובה רבדים רבדים של פשט, דרש, רמז וסוד. מכל הסיבות האלה, הם מעירים על הקושי בתרגום נכון או אמין לשפות זרות.

יש לציין כי לא קיים איסור גורף לתרגם, מאחר שמדובר בכורח מציאותי, ובעובדה קיימת ונפוצה שלא ניתן להשתלט עליה כבעבר ע"י גניזת כתב יד פה ושם. מדובר אם כן בהגבלות שהגבילו הפוסקים וקביעת מסגרת לתרגום המותר; כגון תרגום שלא לצורך פולחן דתי במסגרת בית הכנסת (קריאה בתורה, תפילה) אלא לצרכים פרטיים בלבד, תרגום של דברים פשוטים ופסקי הלכה (ולא דברי תורת הסוד, מדרשים, נימוקי פסקים וכיו"ב), תרגום על ידי ברי סמכא בלבד ולא כל הרוצה לבוא ליטול את השם יבוא ויטול.

לא מצאנו בעבודתנו גישה רבנית הרואה בדת היהודית דת הנדרשת להפיץ את מעינותיה חוצה (כפי שניתן לראות בדתות מונותאיסטיות אחרות). כלומר, לא הבחנו בעידוד מפעל התרגום לטובת אומות

העולם והכרתם את תורת ישראל. גם אם ערך זה קיים במדרש ומבחינה אידיאולוגית אידיאלית כדי לא לומר אפוקליפטית, הרי שהמציאות שטפחה לא פעם על פני עם ישראל הייתה הפוכה בתכלית בדמות התנכלויות ורדיפות על רקע הכתוב במקורות היהודיים. על פי אותה מציאות הגבילו הפוסקים את התרגום ואף פירשו את אותם מקורות בדרך התואמת את פסקיהם.

ניסינו לבדוק כבדרך אגב אם ניתן להבחין בהבדלי גישות בתוך תפוצות ישראל הן בגישתם של ראשונים לעומת אחרונים, והן בגישתם של חכמי המזרח לעומת זו של חכמי המערב. לא מצאנו הבדל כרונולוגי מלבד מה שצויין לעיל בדבר העיסוק הרחב והמקיף בתקופת האחרונים על פני עיסוק מצומצם יותר בתקופת הראשונים. תלינו זאת במהפכת הדפוס על כל השפעותיה וביניהן תנועות הרפורמה וזכויות האדם שנפוצו ברחבי אירופה. בכל זאת, לא מצינו הבדלים משמעותיים בין אותם חכמי אירופה לחבריהם מארצות המגרב, המזרח, ויבשת אמריקה. הבדלים כאלה אולי היו קיימים בתקופות קדומות יותר (תקופת הגאונים), אך בעת החדשה הקשרים התדירים ואמצעי התחבורה מגשרים בין יבשות ובין פערים, וגם בנושא זה הושוו כל תפוצות ישראל.

קינחנו מנקודת ראות רבנית עכשווית על התרגום ובסיכום המרכז את הסיבות שהביאו לגישה נרתעת ומגבילה של רבנים ופוסקים בכל התקופות בדבר תרגום דברי היהדות לשפות זרות.